

ՍԵՐՈՒԵՆՑ ԱԾԵՐԸ*)

I

Փոքր չէր Սերորենց ընտանիքը. ութ հոգի էին ապրում նրանց աղքատիկ խրճիթի սեպած յարկի տակ—մի հայր, մի մայր ու վեց աղջիկ։ Հեշտ բան չի գիւղացի մարդու համար ութ բաղցած բերան կերակրելը, ութ մերկ մարմին հագցնելը, մանաւանդ որ Սերորը ստիպուած էր մեն-մենակ քաշելու ընտանեկան լուծը։

«Ախ, Աստուած, ինչ կը լինէր, որ մի հատիկ եղբայր էլ ես ունենայի. ինչդ կը պակսէր, որ մի երկու տղայ էլ ինձ տայիր» —ասում էր նա շատ անգամ աշխատանքի ծանր ժամանակ։

Ասե՛նք, Սերորը հէնց մանկութիւնից ձախորդութեան սառը գրկումն էր մեծացել։ Դեռ տասը տարեկան էր նա, երբ անողոր տիֆը ներս սողաց նրանց շէմքից, մի ամսուայ ընթացքում հանգցրեց պայծառ օջաղը ու ջնջեց բազմանգամ ընտանիքը, ենթարկելով փոքրիկ Սերորին ճակատագրի հաճոյքին։ Անօգնական որբի շուրջը հանդէս եկան ինչ որ բարեհոգի խնամակալներ, որոնք հետզհետէ հալեցին ու կուլ տուին նրա հայրենական ժառանգութիւնը, թողնելով միայն մի խարխուլ խրճիթ, իսկ Սերորին՝ վարձքի համար վերցրին իրանց մօտ հացափոր ծառայելու։

Որբի բաշած օր ու արեւն ինչ պիտի լինի։ Բոքիկ

*) Արարատեան դաշտի հալ գիւղերում խաղողի դեռահաս վաղնեքով նորատունկ աղին անտանուած է ամերս

ոտով, կեղտոտ շորով ու բաց կրծքով օրն ի բուն աշխատում, չարչարում, աղբ ու ցեխի մէջ խոնարհ ծառայութիւն էր անում տարաբախտ փոքրիկը և այդ բոլորի փոխարէն մի ձոթ ցամաք հաց էր միայն ստանում, իր միշտ, միշտ քաղցած ստամոքսին բաւականութիւն տալու համար։ Այդ ժամանակն էր, որ Սերոբի սրախօս ընկերները դրոշմեցին նրա ճակատին Սոված մականունը, որը և առմիշտ կապուած մնաց նրա տնուան հետ։

Անցան այդպէս մի քանի տարիներ։ Վերջապէս նա կամաց կամաց խելքի հասաւ, թողեց իր «բարեհոգի» խնամակալներին և վարձով ծառայութեան մտաւ մի ունեւոր ու աստուածավախ գիւղացու մօտ։ Որպէս աշխատաւոր, Սերոբը աննման էր. նրա բազուկների ոյժը, անխոնջ ջանասիրութիւնն ու անսահման հաւատարմութիւնը կատարելապէս հիացրին բարեպաշտ տանտիրոջը, որը իր հոգու վարձքի համար վճռեց Սերոբենց քանդուած օջաղը վերահաստատել ու պայծառացնել։ Բարի ծերունին մի լաւ հարսնացու ընտրեց, իր հաշուով Սերոբին ամուսնացրեց, բացի դրանից մի թեթեւ տան սարք ու մի արտատեղ ընծայեց և օրհնելով արձակեց, որ ինքնագլուխ ու ազատ աշխատի։

Այդ օրուանից Սերոբը ոտը դրեց իր հայրենական տունը և կիսաւեր խրճիթի մի պատի տակ կձկուելով, սկսեց բերանի գոլով տաքացնել նրա սառն անկիւնները։ Երկարատեւ ծառայութեամբ հաւաքած սեւ կոպէկները իրար վրայ կիտուելով, մեծացել, շատացել ու քառասուն ուրբու չափ մի խոշոր գումար էին կազմել։ Սեփական ընտանիքի, տուն ու տեղի տէր դառնալով, Սերոբը իր խնայած ամբողջ գումարով մի լաւ ձի առաւ ու սկսեց բեռնակրութեամբ պարապել։ Ո՛րքան քաղցր, ճրքան հաճելի էր թւում սեփական աշխատանքի կառոտ Սերոբին այդ տաժանելի պարապմունքը, որով նա օրէն ապրուստ էր վաստակում ու պապենական խորտակուած օջաղը կամաց կամաց կարգի բերում։

Շուտով նորածին մանուկի հմայիչ ճիւղը քաղցր հընչիւններով տարածուեց նրանց անհրապոյր խրճիթի ցուրտ անկիւններում: Խանդարուած օջաղը կամաց կամաց տաքացաւ ու աթարի դառը ծուխը նրա երգիկից բուլա բարձրանալով, ամպերի հետ խառնուեց:

Բայց փուչ աշխարհի ոչ մի անկիւնում երջանկութիւնը անվերջ չի լինում: Սերորենց ընտանիքի այս բախտաւոր դրութիւնն էլ երկար չը տևեց. նրանց օջաղի ամրապինդ սիւնը, Սերորի թև ու թիկունքը—հաւատարիմ ձին մի օր անսպասելի կերպով հիւանդացաւ ու վեր ընկաւ: Խեղճ կենդանին շատ չարչարուեց, դէսդէն ընկաւ ու գալարուեց, տնքաց, տնքաց, երեք անգամ հոգեց քաշեց ու անշնչացաւ...

Անողոր ճակատագրի այս սարսափելի հարուածը հիմքից ցնցեց տարաբախտ ընտանիքի կարճատև բարօրութիւնը, յուսահատութեան ու վշտի մէջ թաղելով խեղճ ամուսիններին: Այդ դժբախտ դէպքից երեք օր անցած, երկրորդ աղջիկը լոյս աշխարհ եկաւ:

Սերորի սիրտը սևացաւ, ծիծաղն երեսից փախաւ ու ծանր վիշտը մի երկու հատ բարակ ալօս քաշեց նրա լայն ճակատի հարթ մակերևոյթի վրայ: Դառաւ մռայլ, դիւրագրգիռ, բարկացկոտ, և որ ամենից սարսափելին էր, սկսեց խմել: Նիհար գրպանի անկիւններում մնացած սև կոպէկները անխնայաբար վատնուած էին գինետան գարշելի մթնոլորտում: Սպիրտի կորըստաբեր թոյնը, թմրացնելով ուղեղն ու անզգայացնելով սիրտը, ազատում էր Սերորին սրտամաշ վշտի սուր ճիրաններից:

Վերջապէս Սերորի գրպանը դատարկուեց և գինետան դուռը նրա անփող քսակի առջև փակուեց. նամարդ ընկերներն էլ երես թեքեցին ու նա ստիպուած եղաւ այնուհետև միայնակ տանը նստել: Յուսահատութիւնն այնպէս տիրել էր նրան, որ ձեռք բան չէր բռնում ու բերանը խօսք չէր գալիս: Աստուած այնքան էր ողորմացել նրա խեղճ ընտանիքին, որ ոչ աշնան

պատրաստած բնադուռնի ալիւրն էր վերջացել և ոչ հացի տաշտն էր դատարկուել, թէ չէ, վայն եկել էր ու նրա մանր երեխաներին տարել:

Անցան մի քանի թունալից օրեր դառը մտատանջութեան ու հոգեմաշ վշտերի մէջ: Ոչ մի ժամանակ Սերորը այնքան մենակ ու անօգնական չէր զգացել իրան, որքան հիմա. երբէք նրա հոգին այս աստիճան չէր կարօտել մի խրախուսող բարեկամի, մի բաջալերող խրատի:

Վերջապէս մի առաւօտ Սերորենց դուռը բացուեց ու ներս մտաւ քեռի Գոգորը, բարձրահասակ ու լայնաթիկունը մի ծերուկ: Տանտէրը իր թուլացած մէջքը սիւնին դէմ տուած ու ձեռները բնեքաններին սեղմած, դառը մտքերի ծովն էր ընկղմուած. իսկ տանտիկինը հիւանդ էր ու անկողնու մէջ պսակած:

— Բարի լոյս, բըւոր օրդի, օֆ-օֆ, — ասաց բարի ծերունին պատկառելի հանդարտութեամբ առաջ դալով ու տէրողորմեայի սև հատիկները մեղմութեամբ համարելով:

— Ասածու քանին, — քեռի Գոգոր, մի տեսակ դժկամութեամբ պատասխանեց Սերորը, տեղից կանգնելով ու թախծալից աչքերը նորեկի վրայ ուղղելով, — համեցիր նստիր:

Քեռի Գոգորը առանց շտապելու տեղաւորուեց սիւնի առջև փռած հնամաշ թաղիքի վրայ ու բռնութամանը գրպանից հանելով՝ ասաց.

— Ի՞նչ կայ, բըւոր օրդի, ինչո՞ւ ես էդպէս տխուր:

— Է՛հ, ի՞նչ ասեմ, քեռի Գոգոր, Աստուած գլխիս քար գցեց, տունս քանդուեց, ձիս սատկեց... խեղդուած ձայնով պատասխանեց Սերորը ու ցուցամատով սրբեց այտի վրայով ցած գլորուող արտասուքի կաթիլը:

— Է՛հ, ֆլաս չունի, որդի, փառք իրան, դա մի թեթեւ անաջողութիւն է, դիմացիր, սիրտդ լայն պահիր. դու դեռ ջահէլ ես ու առողջ, մի յուսահատուիր:

— Ասում ես մի յուսահատուիր, քեռի Գոգոր, ախր

Լինչպէս չը յուսահատուեամ: Չէ որ մեր ամբողջ ընտանիքը քն ձիու երեսին էր մտիկ անում ու նրա աշխատանքովն ապրում:

—Հասկանում եմ: Սերոր ջան, ես հասկանում եմ քո նեղ դրութիւնը, տեսնում եմ ցաւիդ մեծութիւնը, բայց էլի ասում եմ, որ ախ ու վախը դարդիդ դարման չի անիլ. օֆ-օֆ, էս էրուած ու կրակուած ջանը քեզ համար կենդանի օրինակ,—ասաց քեռի Գոգորը, աջ ձեռով ամուր խփելով իր դարդոտ կրծքի չոր ոսկորներին:

—Հապա ինչ անեմ, քեռի Գոգոր, ասան, սովորեցրու, հօրդ հոգին լոյս դառնայ. դու մեծ մարդ ես, դու փորձուած ես. քո գլխովդ շատ չար ու բարի է անցել. մի խելք դիւր իմ գլուխս, ոտդ պաշեմ, մի ճամբայ ցոյց տուր այս սարսափելի դրութիւնից դուրս գալու, թէ չէ, շուտով ես կը խեղդուեմ մտքերի ծովում, ես կը ցնդուեմ կակծի ձեռից...

—Կը գժուես, այո, կը գժուես, որդի: Ա՛խ, ձախորդութիւնն ամեն բան կ'անի. օֆ-օֆ,—վերջացրեց ձերուկը ու խորը հառաչելով, մի պտղունց վերցրեց կծու բռնոթու բուժարար փոշուց:

—Քեռի Գոգոր, Աստուած սիրես, ինձ ազատիր. վիշտը ուտում է սիրտս ու մաշում հոգիս. ասան, լինչպէս աղատուեմ ես նրա ձեռից. ո՛ւր փախչեմ, ինչ անեմ:

—Ի՞նչ անես. այ ասեմ, որդիս. տեղիցդ վեր կաց, բահդ դիւր ուսիդ ու ինձ հետ արի,—ամեն մի նախադասութեան վրայ առանձին շեշտելով արտասանեց քեռի Գոգորը ու պտղունցում մնացած բռնոթու կիսատը քաշելով, բեխերը սրբեց, մօրուքը չիեց ու տեղից կանգնեց:

—Արի, որդի,—չարունակեց նա դէպի դուռը դիմելով,—արի գնանք աշխատելու: Օրհնուած աշխատանքը կը փարատի հոգուդ թախիծը ու հալալ քըրտինքը կը լուսնայ սրտիդ դառնութիւնը:

Եւ Սերոբը բա՛հն ուսեց ու լուռ հնազանդութեամբ քեռի Գողգորին հետեւեց:

II

Քեռի Գողգորն էլ անիրաւ բախտի խորթ զաւակներից մէկն էր: Նրա ծերացած սրտի հեռաւոր խորքում թաղուած էր մի անմոռաց վիշտ: Լուսահոգի Շուշանի, իր պաշտելի ամուսնու, անմոռանալի յիշատակն էր դա:

Քեռի Գողգորը վերին աստիճանի ջերմեռանդ քրիստոնեայ էր ու մոլի ծիսապաշտ: Չը կար նրա երկարատե կեանքում մի օր, որ նա ժամասացութեան ներկայ չը լինէր, և ոչ որ չէր յիշում մի դէպք, երբ նա որեւէ պատճառով պասը լուծած լինէր: Ամեն օր, բարիօյսը բացուելուս՝ առաջին անգամ նա էր մօտենում ժամի դռան սև խաչքարին ու խորին երկիւղածութեամբ համբուրելով, ջերմեռանդութեամբ աղօթում, մինչև տէրտէրի գալը: Յետոյ նա եկեղեցի էր մտնում և ձախակողմեան դասում՝ բռնում էր պատուաւոր տեղը: Իրիկուն-առաւօտ ամենայն ճշտապահութեամբ եկեղեցի յաճախելով, նա վաղուց ի վեր անգիր էր արել բոլոր շարականները, մաղթանքները, փոխերը, նոյն իսկ Աստուածաշնչի մեծ մասը: Մէջքը ժամի սիւնին յենած, և աչքերը Տիրամօր իւղաներկ պատկերին յառած, նա կիսաձայն մրմնջում էր ամբողջ ժամասացութիւնը մի ծայրից մինչև միւսը և այդ բանը նա սիրում էր անել այնպէս, որ ամեն մի աղօթքի սկզբի նախադասութեան առաջին բառերը ամենից շուտ նրա ջերմեռանդ շրթունքներից էին դուրս թռչում: Որից յետոյ կրկնում էին տէրտէրը կամ տիրացուն:

Նրան ամենքը սիրում էին դեռ երիտասարդութիւնից, երբ նա «օՓ»-երով չէր տակնուվրայ անում ունկնդիրների սիրտը, այլ իր քաղցրահնչիւն ձայնի մեղմացմամբ ելեէջներով էր շարժում նրանց սրտի ամե-

նաքնքոյշ լարերը: Այդ ժամանակ նա դեռ տիրացու Գրիգոր էր և ամբողջ ժողովրդի միաձայն հաւանութեամբ ընտրուած տէրտէրացու:

Բայց ճակատագիրը այլ կերպ էր տնօրինել: Տիրացու Գրիգորին վիճակուած չէր տէրտէրական սեփարաջայ հագնելը: Հէնց այն օրերում, երբ սպասուած էր ձեռնադրութեան հրամանը, նրա կինը, գեղեցիկ Շուշանը, թորերի բորբոքում ստացաւ ու մի քանի օրից յետոյ վախճանուեց...

Շուշանի մահից յետոյ անցան երեսուն երկար տարիներ: Ժամանակի աւերիչ ոյժը մզեց նրա բազուկների զօրութիւնը, հանգցրեց բոցավառ աչքերի կրակը, բայց չը կարողացաւ սառցնել գունատ շրթունքների ջերմ աղօթքը ու կարճացնել անճարին մեկնած օգնական ձեռքը:

Քեռի Գոգորը ուշի ուշով դիտում էր իրան չըրջապատող խեղճութիւնը և կարեկից հայեացքով հետևում էր աղքատ հարեանների տանջալի կեանքին, և հէնց որ նկատում էր, թէ նրանցից մէկը փնացել է անօգնական, իսկոյն վազում էր այն կողմը, բռնում էր նրա արօրի մաճը, ցանում էր արտը, ջրում էր այգին, թաղում էր թուփը, մի խօսքով կարեկից եղբայր էր հանդիսանում:

III

Սերորն էլ շատ նեղ տեղումն էր, յուսահատութեամբ ու վշտով լցուած էր նրա խարխուլ խրճիթը, ուստի քեռի Գոգորը իր ոտը ներս դրեց այնտեղ:

Գարնանային առաւօտ էր: Երկար ժամանակ գընում էին նրանք ծաղկազարդ ծառերով հովանաւորուած այգիների քարքարոտ ու ծուռտիկ ճանապարհով, մինչև որ հասան Սերորենց այն հողաբաժնին, որը նրան վարձքի համար ընծայել էր իր նախկին աստուածավախ բարերարը: Այդ հողի գլխին բարի ծերունին կանգ

առաւ, նստեց նորածիլ դալար կանաչի վրայ, կորացած մէջքը բարդի ծառին յենեց, — մի զոյգ ծորալի «օֆ»-եր արձակեց ու բռնութամանը գրպանից հանեց:

— Նստիր, Սերոբ ջան, նստիր մի քիչ հանգստանանք, — դիմեց նա կողքին կանգնող երիտասարդին:

Վերջինս իր ուսի սուր բաճը փափուկ հողումը տնկեց ու քեռի Գոգորի ոտների մօտ նստեց:

— Էս հողը բոնն է, կարծեմ, բըւօր սրդի:

— Իմն է, քեռի ջան, լուսահօգի Թաթոս ամուսնու ընծայածն է:

— Աստուած հողին լուսաւորի. բանի տարի է, ինչքո՞ ձեռքիդ է:

— Կը լինի վեց տարի:

— Հապա ինչո՞ւ ես ծուլութիւն արել. ինչո՞ւ այսքան ժամանակ այգի չես գցել. տեսնո՞ւմ ես, չորս կողմից բոլորը տնկած է:

— Էէէ, քեռի Գոգոր, ինչ ես կորցրել ու ինչի ես ման գալիս: Այգի տնկել լաւ ես ասում, լաւ երազ է, եթէ բարին կատարի: Բայց ո՞վ է տուել մեղաւորին արքայութիւն: Էստեղ իմ մէջքս կոտրուել, իմ սիրտս փորումն սեւացել է, դու էլ ասում ես այգի տնկէիր. կ'ասես էրամենց տղերանց պէս վեց ափահայ ախպէր ունեմ՝ յետեւիս կանգնած:

— Սերոբ ջան, գիտե՞ս ինչ կայ, — ասաց Գոգորը պլտղնցում մնացած բռնութու կիսատը բաշելով, — ձիդ սատկեց — ֆնաս չունի, մենակ աշխատիր: Գու դեռ երիտասարդ ես և ուժեղ, ու քեզ պէս առողջ տղամարդի համար դժուար չէ մի փոքրիկ գերդաստուն կերակրելը: Բայց օտարների դռներին աշխատելով, դու միևնոյն ժամանակ չը պիտի մոռանաս, որ առջևդ կայ ծերութիւն, կայ հիւանդութիւն և հազար ու մի տեսակ ձախորդութիւն, երբ այդ բազուկներդ այլ ևս չեն կարող օրէն ապրուստ վաստակել: Առ այժմ մի հատ լաւ այգին այս հողի վրայ՝ բաւական կը լինէր քեզ համար: Ինչո՞ւ չես տնկում: օգնական չունես: Այ, ես կը դառնամ քո մեծ

եղբայրը. թէև ծերութիւնն ու վիշտը մղել են բազուկներին միջի զօրութիւնը, բայց էլի մնացած ոյժն էլ կարող է օգտակար լինել քեզ համար: Մի բան ասեմ, հանաք մի համարիր. արի հէնց այսօրուանից սկսենք այս հողը ձեւել ու եկող ամսին անպատճառ մի տախտակ *) տընկենք. մի ծիծաղիր: Ես վստահ եմ, որ Աստծուն էլ հաճելի կը լինի մեր թափած քրտինքը:

Այդ խօսքերի հետ քեռի Գոգորը վեր կացաւ տեղից, գտակը ծառի ճղին դրեց, չուխէն հանեց, թաշկինակը գլուխը կապեց և Աստծու անունը տալով, բահը վերցրեց:

Սերօրը մնացել էր շուարած, տեղումը նստած: Այնքան անսպասելի էր այդ բանը նրա համար, որ չէր կարողանում աչքերին հաւատալ: Սոված-Սերօր ու սեփական այգի. ինչքան տարբեր բաներ, որքան իրարից հեռու հասկացողութիւններ են: Եւ այն ամենը, ինչ որ այդ ընկերին կատարուում էր Սերօրի աչքի առջև, մի տեսակ հաճելի երազի տպաւորութիւն էր գործում:

Սուր բահը քեռի Գոգորի վարժ ձեռներում գործում էր աջողութեամբ: Խոնաւ հողի սև կունձղերը իրար վրայ դիզուելով ու հետզհետէ երկարելով մի բարալիկ թումբ կազմեցին, որի վրայ կաթկաթում էր ժրաշան ծերուկի կնճռոտ ճակատից հոսող քրտինքը:

Ծեր անդամները շուտ են վաստակում: Առաջին թումբը կապելուց յետոյ ալեւոր բանուորը բահը դետնում ցցեց, կոշտացած ձեռով քրտինքը սրբեց ու բռնոթի բաշելու պատրաստութիւն տեսաւ:

Սերօրը իր պէլացած աչքերի անթարթ հայեացքը ուղղել էր նրա վրայ և տեսողութեան բոլոր ոյժը լարել, ուզենալով որոշել՝ երանգ է իր տեսածը, թէ՞ ճշկրի:

—Վեր կաց, բըւոր որդի,—քաղցրութեամբ ասաց քեռի Գոգորը,—դժուարութիւնն անցաւ. հիմքը դրուեց,

*) Խաղողի այգում եղած թումբերի ամեն մի շարքը առանձին ասած՝ ասում է տախտակ:

անբոլ լոյս. ան, տեսնում ես, այգուդ առաջին թումբը արդէն պատրաստ է:

Սերորը սթափուեց: Ոչ, երազ չէր այս բոլորը: Ճիշտ որ առաջին թումբը արդէն պատրաստ է. նրա զարմացած աչքերը այժմ շատ լաւ են տեսնում այն սեկունդերի երկար շարանը, որ ճանառի *) մէջքի պէս դուրս է ցցուել դալար խոտերի միապաղաղ կանաչ մակերեսից: Այո, այգու հիմքը արդէն դրուած է: Սերորի սիրտը թնդաց ուրախութիւնից. յանկարծ նա գոչի պէս վեր թռաւ նստած տեղից, անխօս վաղեց դէպի ծերուկը, երկու ձեռով ամուր բռնեց նրա աչք ու ջղաձգաբար մօտեցրեց իր այրուող չրթունքներին: Նա ջերմ համբոյրներ էր դրոշմում, նա լիզում էր այն հոգատար ձեռը, որը նրա բարօրութեան հիմքն էր դնում, բախտաւորութեան ճամբան էր ցոյց տալիս:

—Ա՛խ, բո Ստեղծողիդ մատաղ, քեռի ջան, էս ի՞նչ լաւ բան սովորեցրիր ինձ,—բացականչեց Սերորը,—ես կ'աշխատեմ, կը շարշարեմ, իմ քրտինքով կ'ողողեմ այս ամբողջ հողը և եթէ Աստուած աջողի, մի լաւ այգի կը կանաչացնեմ այն տեղում:

—Ուրեմն արի շարունակենք, ողորմած Աստուածը ոյժ կը տայ մեր բազուկներին և կ'օրհնի մեր արդար աշխատանքը,—ուրախութեան ժպիտը երեսին՝ ասաց քեռի Գոգորը:

Սերորը ծերունու ձեռից առաւ բահը ու մեծ եռանդով շարունակեց նրա սկսած գործը:

Այնուհետեւ մի ամբողջ ամիս Սերորն ու Գոգորը իրանց քրտինքով թրջում էին նորաբուս թումբերը, մինչև որ կարողացան մի տախտակ գլխէգլուխ խաղողի դալար մատներ տնկել ու կանաչացնել: Նորաբողբով վազները իրանց գուարթ տեսքով մխիթարութիւն էին պատճառում երկու աշխատաւորներին և կրկնակի եռանդ ներշնչում նրանց:

*) ճանառք ձուկ է:

«Աշխատանքը կը փարատի հոգուդ թախիծը և քրտինքը կը լուանայ արտիզ դառնութիւնը» — ամեն օր հաճութեամբ կրկնում էր Սերորը բեռի Գոգորի իմաստուն խօսքերը: Եւ իսկապէս, ձիու կորուստը շուտով մոռացուեց ու նրա սիրտը նորից բացուեց. թախիծը կորաւ, վիշտը հալուեց... Կամաց կամաց եղանի արտասուքներն էլ ցամաքեցին ու Սերորենց խրճիթի սեւացած յարկի տակ անէծքի ու հայհոյանքի փոխարէն նորից լսուեցին ուրախ ծիծաղի քաղցր հնչիւնները:

Անցան մի քանի տարիներ: Սերորենց նախկին անմշակ հողի տեղ այժմ փռուած էր մատաղ ծառերով շրջապատուած մի գեղեցիկ ածեր, որը ապագայ բարօրութեան քաղցր յոյսերով լցնում էր տիրոջ սիրտը. և նա ոչ մի ջանք չէր խնայում՝ իր նորատունկ այգին ինչպէս կարգն է մշակելու:

«Վնաս չունի, չարչարուիր, — աշխատանքի ծանր ըրողներին ինքն իրան սիրտ էր տալիս Սերորը, — շատը գնացել, քիչն է մնացել, մի երկու երեք տարի էլ ատամներդ հուպ տուր ու աշխատիր և այնուհետեւ հանգստութեամբ վայելիր անխնայ թափած դառը քրտինքիդ. քաղցր վաստակը»: Նա սկսում էր մտքում հաշուել, թէ որքան խաղող կարող է տալ ամեն մի թուփը, ապա ամեն թումբը, ամեն տախտակը և վերջապէս ամբողջ այգին, ու երբ նրա հաշուով տարեկան սպասուելիք արդիւնքը հասնում էր հարիւրների, քիչ էր մնում նա խենթի պէս կանգնած տեղում թրուշկոտար ու բացականչէր. «Ա՛խ, երանի կը լինի էն օրը, այն ժամանակ էլ ինձ Սոված-Սերոր չեն աւիր»...

Վերջապէս հասաւ այդ երանելի ժամանակը: Սերորենց ածերը սկսել էր արդիւնք բերել, որը տարեկան մի քանի տասնեակ ուղբլիներից արդէն հասել էր մինչև հարիւրի. բայց դա դեռ բոլորը չէր: Այգին նոր նոր էր

Հասունանում. փարթամ՝ վազների առողջ կուտրակները *) դեռ կատարելապէս չէին զարգացել. տարիների հետ զուգընթացաբար պիտի աւելանար նաև տուած արդիւնքը: Մի խօսքով այդու վրայ ոսկէ յոյսեր չատ կային: Եւ Սերոբը ուրախ էր:

Նա՝ իր կեանքի այս աշոգակ տարիներում գանգատուելու մի հատիկ առիթ միայն ունէր, — արու զաւակի բացակութիւնն էր դա, որը սկսել էր արդէն յուրջ մտահոգութիւն պատճառել երկու ամուսիններին: Հինգ անգամ յղութիւնից ազատուել էր Եղոանը և վեց հատ աղջիկ էր բերել, վեցն էլ սիրուն, չէկ մազերով, թուխ աչքերով. վեցն էլ կայտառ ու առողջ:

Պէտք է ասել, որ Սերոբի անտեսական դուրսիւնը հիմա բաւական լաւ էր: Լաւ ասածը այն էր, որ հացը՝ տաշտից ու ցորենը՝ պարկից չէր պակասում: Բացի դրանից նա ձեռք էր բերել մի կով, որի շնորհիւ առաջուայ կաթի կարօտ երեխաները կարողանում էին պասն ուտիսից զանազանել ու կուշտ փորով մածուն ուտել: Էհ, փառք Աստուծոյ, էլ ինչ պիտի լինէր: Չախորդ տարիներից ֆնացած մանր մունր պարտեբրն էլ բոլորովին մաքրել էր Սերոբը. այնպէս որ նրա փէշը քաշող, դուռը ծեծող չը կար այլ ևս:

Այժմ տների վերաշինութեան մասին էր մտածում Սերոբը: Իր համեստ եկամուտից աւելացած կոպէկները իրար վրայ հաւաքելով, նա մի փոքրիկ գումար էր կազմել, որով մտադիր էր առաջիկայ ամառը պապենական բլբլոտած խրճիթի տեղ երկու սիրուն սենեակ շինել:

IV

Ճաւ, շատ լաւ, Սոված-Սերոբ. դու լաւ արիր, որ իմ ուղարկած խնամախօսին սևերես յետ դարձրիր, իմ

*) Կուտրակ անուանում է խաղողի թուփի ստորին հաստ մասը:

բարձր անունը գետնովը տուիր ու պատիւս հողի հետ հաւասարեցրիր»։

Մի իրիկուն այսպէս զայրացած խօսում էր Մուխ-տնց Մանուկը իր նորաշէն տան գեղեցիկ պատշգամբում մեն-մենակ արագութեամբ շրջելով ու պապիրոսի ծուխը ագահութեամբ ծծելով։

«Ես Մուխսու թոռը լինեմ,—չարունակեց նա հետ-ըզհետէ տաքանալով,—ուժ այգի ունենամ, վեց աչք ջրաղաց, երեք ձեռք տուն, ու Սոված-Սերոբի պէս մի շուն...»։

Նա մի րոպէ լռեց. տաքացած ճակատը ձեռով տրորեց ու պապիրոսի ծուխը կուլ տալով, շարունակեց.

«Գիւղի մեծ մասը իմ՝ պարտքերի տակ տնքայ. տարին տասներկու ամիս դադած-աշխատածը իմ սըն-դուկը լցնի, իմ անունը Մանուկ-աղայ լինի, կարողու-թիւնս տասնեակ հազարներով հաշուի, և այս բոլորից յետոյ Սոված-Սերոբի պէս մի էշ գիւղացի իմ ուղար-կած խնամախօսին քարի^{*}), իր աղջիկը ինձ չը տայ, թէ—երկու կին է թաղել...

Այս խօսքերի հետ նա մի կողմ շարեց պապիրո-սի բոնթուկը ու ձեռները տրորելով ներս մտաւ կէս-ասիական կէս-եւրոպական ձևով կահաւորուած մի փոքրիկ, բայց վայելուչ սենեակ, որտեղ տարածուած էր կարտոֆիլի մոմի դուրեկան ու երկչոտ լոյսը։

Սենեակի պատուաւոր անկիւնում հպարտութեամբ բազմել էր մի գեղեցիկ ու մեծ դրամարկղ, որի մէջ պահուում էին տանտիրոջ փողերն ու բազմաթիւ պար-տամուրհակները։

Մանուկ-աղան բանալիքների մի մեծ կապուկ գըր-պանից հանելով մօտեցաւ դրամարկղի դիմացի անկիւ-նում կանգնած պահարանին ու այնտեղից հանելով մի շիշ արաղ ու մի արծաթէ բաժակ դրեց լուսամուտի

*) Աղջկոտիլով կողմից խնամախօսին տրուած մերժողական պա-տասխանը ժողովրդական լեզուով ասում է քարել։

առջեւի կլոր սեղանի վրայ, յետոյ նա կրկին մօտեցաւ պահարանին, հանեց այնտեղից մի ավսէով զուրգել, ու մէկը միւսի յետեւից կուլ տուեց մի քանի բաժակ թունդ արաղ, ամեն մի բաժակից յետոյ անուշ անելով թարմ զուրգելից մի համեղ կտոր: Չորս-հինգ բաժակ լուծ-թեամբ խմելուց յետոյ, Մանուկ-աղան հանեց շալ արխաւուղի վրայից հագած մխրագոյն պիղջակը և գցեց մօտիկ դուռած ու պարսկական թանկագին գորգով ծածկուած փափուկ տախտի վրայ. ապա նա վերցրեց բուխարական ագնիւ մորթուց կարած սև գդակը ու նոյնպէս չպրտեց տախտի վրայ ու քթի տակ մըրթմըրթալով, սկսեց թաշկինակով սրբել կնճռոտած ճակատից կաթկաթող բրտիները:

«Սոված շան-որդի,—շարունակեց Մանուկը ձեռները բամակին դրած արագութեամբ անցուղարձ անելով սենեակում,—դու էնքան սիրտ ունենաս, որ համարձակուես էս խայտառութիւնը ինձ հասցնել... Ի՞նչ պիտի ասեն էգուց գիւղացիք, հը... «Սոված-Սերորը Մանուկ-աղային քարեց», հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...»:

Այդ դառը քրքիջը բերանին՝ Մանուկ-աղան մօտեցաւ սեղանին, մի բաժակ արաղ էլ գցեց ու կրկին շարունակեց իր մենախօսութիւնը.

«Ձէ, չէ, Սոված-Սերոր, հէնց որ ածերդ քիչ հատունացաւ ու բաղցած փորդ կուշտ հացի երես տեսաւ, դու էլ արդէն չափդ կորցրիր, խելքդ թուցրիր»:

Նա մի րոպէ կանգ առաւ սենեակի մէջտեղում ու ձեռը ճակատին դրած խոր մտածունքի մէջ ընկաւ: Այդ վայրկեանին նրա գլխում հրէշային ծրագիրներ էին կազմակերպուած:

«Շատ լաւ»,—յանկարծ բացականչեց նա ամուր ծափ տալով ու սատանայական հրճուանքով դէպի դուռը թռչելով:

—Կարճ,—բղաւեց նա կոկորդի բոլոր ոյժով:

—Համմէ,—լսուեց ստորին յարկից ծառայի զիւ ձայնը, որին յաջորդեց փայտէ սանդուխների շտապ

Թրըպթրըպոցը։ Մի քանի վայրկեանից յետոյ սենեակի դռան ամբողջ բարձրութեամբ ցցուեց Կարօի երկար հասակը։

— Ադա, — առաց աղան, — էս ըստէիս որտեղ էլ որ լինի, կը գտնես ու ինձ մօտ կը բերես Չախալենց Սերգօին։ Լսում ես. գետնի տակին էլ որ լինի, պիտի գտնես, հասկանում ես, թէ չէ գլուխդ կը ջարդեմ։ Դէ, էլ մի կանգնիր, շուտ արա, թռիր։ Այ, գետնին թրեցի, մինչև թուրս ցամաքելը թէ որ չես եկել, հոգիդ կը հանեմ։

— Աչքիս վրայ, աղայ, — առաց Կարօն ու «թռաւ»։

— Իսկ Մանուկը՝ դիւային ժպիտը չլթունքներին մօտեցաւ կոր սեղանին, մի բաժակ արագ էլ կոնծեց ու ձեռները տրորելով շարունակեց խօսել.

«Դու դեռ ինձ չէիր ճանաչում, Սոված-Սերօր, այ ես քեզ կը ճանաչացնեմ։ Ես քեզ ցոյց կը տամ, թէ Մանուկ-աղային քարելը ինչ է նշանակում։ Շատ չի բաշիլ, հէնց էգուց առաւօտ լաշակեր շան պէս կը փոշմանես քո արածդ...»։

Սանդուխներից բարձրացող ոտնաձայները ընդհատեցին Մանուկի մենախօսութիւնը և նա շտապով դուրս վազեց պատշգամբը։

— Հը, գտար, — անհամբերութեամբ հարցրեց Մանուկը ծառային, որի գլուխը դեռ նոր էր երևում սանդուխների վրայից։

— Գտայ, աղայ, հրէս հետս բերել եմ, — պատասխանեց Կարօն ցոյց տալով իրան հետևող երիտասարդի վրայ։

— Դէ լաւ, ապրիս. թող Սերգօն էստեղ մնայ, իսկ դու քո բանիդ գնա, — հրամայեց աղան Կարօին ու ձեռը երիտասարդի ուսին դնելով, տարաւ սենեակը։

Չախալենց Սերգօն մօտ երեսուն տարեկան մի կարճահասակ ու լայնաթիկունք տղամարդ էր, որի կըլոր դէմքը զարդարուած էր երկու խոշոր սպիներով։ Նրա խիտ յօնքերի տակ պլպլացող կապուտակ աչքերից

սաստիկ չարութիւնն ու անզուսպ անխրաւութիւն էր կաթկաթումս:

—Գիտես ի՞նչ կայ, Սերգօ ջան,—կիսաձայն տոաց Մանուկ աղան, սենեակի դուռը ամուր փակելով ու ձեռք խօսակցի ուսին դնելով:

—Ի՞նչ պիտի լինի. կամ դէ՞ղ կայ՝ կրակելու, կամ այգի՝ կնդելու, կամ մարագ՝ վառելու, կամ վերջապէս, տուն կայ քանդելու,—պատասխանեց Սերգօն, ձեռները գօտկին խրելով ու իր պլպլան աչքերը օճորբին ուղղելով:

—Ա՛յ սատանայ, տես ի՞նչ ձեռաց գլխի ընկաւ,—ժպտալով ասաց Մանուկը, Սերգօի մէջքին կամացուկ խփելով:—Հա՛, դէ լսիր, թէ ի՞նչ եմ ասում:—շարունակեց աղան, դէմքը սաստիկ լրջացնելով ու ձայնը աւելի ցածրացնելով:—Սոված-Սերոբի ածերը տեսած կը լինես, չէ՞:

Որպէս պատասխան առաջարկուած հարցին, Սերգօն հեզնօրէն ժպտաց, որով ուզում էր հասկացնել, թէ այդպիսի միամիտ հարցը շատ անպատուաբեր է իր համար: Ո՞վ չը գիտէ, որ Չախալենց Ակոբի տղէն իր հինգ մատի պէս է ճանաչում գիւղի բոլոր այգիները և աչքերը խօսի էլ կը գտնի նրանց մէջ եղած լաւ տեսակի խաղողներն ու ամենաընտիր ծառապտուղները:

—Քանի տախտակից է,—շարունակեց աղան առաջուայ լրջութեամբ:

—Չորս: Բայց ի՞նչ այգի է, շանօրդու ածերը, ասենք, սուտ չը կայ, ամեն մի թուփը մի հատ հարիւրանոց արժէ,—պատասխանեց Սերգօն էլի աչքերը առաստաղին սեպելով:

—Տես ի՞նչ եմ ասում, Սերգօ,—բոպէական լուսթիւնից յետոյ սկսեց մանուկ աղան,—էս գիշեր մի երեք հատ լաւ աղայ կը գտնես, մի-մի սուր էտոց *) կը

*) Ետոցը մեծ ու կեռ դանակ է, որը սովորաբար դրոճ են ածում ալգեպանները:

տաս ձեռքները ու Սոված-Սերոբի ածերը էնպէս կնդել կը տաս, որ չորս տախտակիցը մի հատ կուտրակ էլ կանաչ չը մնայ:

— Վայ, դու սխալ ես, աղայ, կնդելը լաւ չէ, կընդածը շուտով նոր ճիւղեր կը տայ: Կ'ուզէս էնպէս արմատահան անեմ, որ փարթամ այգու տեղը էգուց-էլօր բոխկ ցանեն,— հրէշային չարախնդութեամբ վրայ բեքեց Սերգօն, իր կապուտ աչքերը աղայի ճակատին յառելով ու այնպիսի ոգևորութեամբ չուխի թևքերը յետ ծալելով, որ կ'ասես հէնց այդ վայրկեանին նա պատրաստուում է սկսելու իր աւերիչ գործողութիւնը:

Որքան էլ Մանուկ-աղան քարասիրտ էր, որքան էլ նա սովոր էր անտարբերութեամբ նայել իր վաշխառուական ճիրաններում թրպրտացող արիւնաքամ զոհերին, այնուամենայնիւ նա մի տեսակ սառսուռ զգաց Սերգօի այդ դիւային սգևորութեան առջև:

Թէև երկու խօսակիցներն էլ համահաւասար չար էին, երկուսն էլ արենխում ու տնաքանդ, բայց և այնպէս տարբեր էր նրանց չարութեան նպատակը: Մէկը մղկտացնում, լացացնում, հոգի էր հանում՝ զուտ չահագիտական, կամ երբեմն էլ վրիժառական նպատակով, իսկ միւսը ուրախութեամբ քանդում, աւերում, տակն ու վրայ էր անում ամեն մի լաւ բան, որովհետև այդ դժոխային գործողութիւնը լուսկական հաճոյք էր պատճառում նրա սրտին:

Ահա այս աննպատակ, կամ աւելի ճիշտը՝ անշահասէր չարութիւնն էր, որ սոսկում ազդեց Մանուկ-աղային. «Կ'ուզէս էնպէս անեմ, որ այդ նորահաս այգու տեղը էգուց-էլօր բոխկ ցանեն», նորից հնչեց նրա ականջում Սերգօի վերջին հարցը, որին նա չը կարողացաւ իսկոյն և եթ պատասխանել:

Մանուկի ներսում վաղուց ի վեր մեռած խիղճը այդ վայրկեանին շունչ առաւ:

Մի լուսկաչափ անորոշ դրութեան մէջ մնալուց յետոյ վերջապէս Մանուկ-աղան վճռականութեամբ

ձեռները թափահարեց ու կլոր սեղանին մօտենալով, չղային շտապողութեամբ երկու բաժակ արաղ գցեց։

—Անուշ էլաւ, անշայ ջան,—վրայ բերեց Սերգօն, ապա թեքերը նորից վեր բաշեց ու կոկորդը մաքրեց։

—Լաւ ասացիր, Սերգօ, շատ լաւ կը լինի,—խորհրդաւոր կիսաձայնով փափսաց Մանուկը, խօսակցին մօտենալով ու աջ ձեռը նրա ուսին դնելով,—արմատահան կ'անես, չորս տախտակն էլ գլխէգլուխ, այնպէս կ'անես, որ էլ կանաչի նշան չերևայ. հասկացար, թէ ծառեր էլ կայ, բոլորը բրդէք...

—Ասում ես բոխկատեղ շինեմ, հա՛. էս աչքիս վրայ,—մեծ հաճոյքով պատասխանեց Սերգօն, աջ ձեռը կապուտակ աչքին դնելով։

—Էհ, շատ ապրիս, աչքդ վարդի վրայ. դէ որ էդպէս է, առ մի թաս արաղ տամ փորդ տաքացրու. գիտեմ աղիքներդ սառած կը լինին հիմա։

—Տո՛ւր, տո՛ւր, ողորմի հօրդ հոգուն, վաղուց է, որ կատիկս չեմ թրջել։

Մանուկաղան վերցրեց մի մեծ թէյի բաժակ, պոռնկէպոռնկ լցրեց արաղով ու մեկնեց Սերգօին. Վերջինս առաւ բաժակն ու սկսեց բարեմաղթել։

—Աղայ ջան, բո կենացը, ողջ մնաս, կեանքդ երկար լինի. ինչքան ապրես, լաւ ապրես. միշտ աջողութեան մէջ լինես—ջանդ՝ առողջ, սիրտդ՝ ուրախ, ճակատդ՝ բաց։ Բարեբար Աստուածը քեզ ողջ պահի ինձ համար ու բո շուաքը իմ գլխից անպակաս լինի։ Տէ՛ր, Դու էլ ամեն բրիստօնեայի բանն աջողաս—ասաց ու բաժակը շրթունքներին մօտեցրեց։

Նա խմում էր մանր կումերով ու հանդարտ, աշխատելով որքան կարելի է երկար պահել արաղի թասը շրթունքներին սեղմած։ Վերջապէս նա դատարկ բաժակը մեկնեց աղային ու աչքերը առաստաղին ուղղելով սկսեց բեղերը սղալել։

—Հը՛, մէկ էլ կը խմես։

—Դու գիտես։

Երկրորդ բաժան էլ դատարկուեց:

— Դէ բաւական է, էլ չեմ տալ, թէ չէ կը հարբես ու գործից յետ կ'ընկնես:

— Ո՞վ հարբի. մէրը մեռնի՝ Սերգօի:

— Լաւ, լաւ, պարծենալու ժամանակ չի. առաւօտը կ'իմանանք քո տղամարդութիւնը: Շնտ արա, գիշերն անցնում է:

— Բա տղերքանց համար ջուր ու մուր չի տալիս:

— Ի՞նչպէս չէ, Կարօին կանչիր:

Մի ըսպէից յետոյ Կարօն իր երկար ու կորացած հասակով կանգնած էր դռան շէմքում:

— Ադա, երկու չափ արաղ, մի տկճոր գինի տուր Սերգօին, թող վեր առնի տանի:

Աղայի հրամանը կատարուեց. Սերգօի ընկերները իսկոյն հաւաքուեցին, տարած գինին ու արաղը կուշտ ու կուռ խմեցին և էտոցներն առնելով, Սէրսբենց ածերը գնացին: Չորս հոգի էին նրանք, չորսն էլ ուժեղ ու երիտասարդ:

Այգին հասնելով, նրանցից ամեն մէկը մի տախտակի ծայրին կանգնեց, «ե՛ս, սուրբ Կարապետ», կանչեց ու աւերմունքը սկսեց:

Գարնանային սքանչելի գիշերներից մէկն էր. երկինքն աստղալի, երկիրը՝ ծաղկազարդ: Օդը լցուած էր դալար կանաչի անուշ բուրմունքով: Լուռ էր ամեն ինչ, հանգիստ ու խաղաղ. և համատարած խաղաղութեան մէջ լսում էր միայն մատաղ վագերի թոյլ արմատների ցաւալի ողբը: Չարբաշ գիւղացու դառը քրտիներով սնուած թուփերը դաժան ձեռների վարժ շարժումներով մի ակնթարթում պոկում էին հողից, ապա գլխատուած թռչունների պէս՝ օդում թրպրտում և ընկնում նորից:

Այս բոլորը տեսնում էր բարետու երկինքը իր բերանոր փայլուն աչիկներով, տեսնում էր և անգթաբար լռում:.. Միայն ամաչկոտ սիրուն լուսինը աշխատում էր իր արծաթափայլ դէմքը ծածկել շուրջը լողացող սպի-

տակ ամպերի քողով, որպէս զի ակամայ հանդիսատես չը լինի ցածում կատարուող բարբարոսական աւերչու-թեանը:

Վ

Այդ չարաքախտ գիշերը Սերոբի վաստակած ան-դամներին բազցը բունը մօտ չեկաւ: Տխուր մտքերը պաշարել էին նրա թմրած գլուխը ու մի տեսակ վատ նախազգացում իր ճնշող ծանրութեամբ խեղդում էր նրան. թուում էր թէ այսօր բարձը շատ կոշտ է ու ան-կողինը վերին աստիճանի անյարմար: Նա անդադար չըլլում էր այս ու այն կողքի վրայ, որպէս զի կարո-ղանայ մի կերպ աւելի հանգիստ դրութիւն գտնել, բայց չէր աջողւում: Խեղճի կողքերի տակ կ'սեսն փշեր լինէին ցցուած, որոնք անդադար ծակծկում էին մարմինը ու փախցնում բունը: Իսկ հէնց որ նա փորձում էր մի վայրկեանով աչքը խփել, զանազան ահուկի տեսիլներ իրանց այլանդակ կերպարանքով պատկերանում էին նրա բոբբօքուած երեակայութեան մէջ ու նա երկիւղից շտապով բանում էր իր քնահարամ՝ ուռած աչքերը:

Խրճիթում տիրող թանձր խաւարը այդ րոպէին չափազանց անտանելի էր թուում Սերոբին: Նա զգու-շութեամբ ելաւ անկողնուց, մթութեան մէջ շօշափելով գտաւ լուցկին ու վառեց սիւնին ամրացրած փողբիկ լամպան, որի արձակած երկչոտ շողերը սլացան դէպի աղբատիկ խրճիթի անկիւնները: Յետոյ նա պառկեց, իզուր յուսալով, թէ հիմա արդէն աչքը կը կպչի: Նոյն անհանգստութիւնը տանջում էր նրան և նա նախան-ձում էր ամուսնուն, որ իր կողքին միւսնոյն վերմակի տակ անուշ երազների մէջ էր ընկղմուած:

— Եղսան, այ Եղսան, — կանչեց Սերոբը, իր կնոջ կողքին թեթեւ հրելով:

— Հը, ի՞նչ կայ, — մի քիչ վախեցած հարցրեց Եղ-սանը, իր քնաթաթախ սե աչքերը լայն բանալով:

—Սկի, հէնց հնպէս... ասացի տեսնեմ՝ քնած ես թէ զարթուն,—ստեց Սերոբը:

—Դու ինչո՞ւ չես քնում:

—Հնպէս, քունս չի տանում, սիրտս մի տեսակ տխուր է:

—Է՛հ, քնիր, քնիր, Աստուած սիրես,—ասաց Եղսանը ու երեսը կողակցից չըջելով շարունակեց իր անուշ քունը:

—Եղսան, երեսդ էս կողմ արա, տես ինչ եմ՝ ա- սում:

—Հը՛, ասա:

—Ասում եմ լաւ չարինք. չը պիտի քարէինք, պի- տի տուած լինէինք:

—Այ մարդ, ամօթ է, հացդ երկաթ կը դառնայ. ո՞վ է տեսել, որ տասներկու տարեկան անմեղ երեխայ- ին՝ քառասուն տարեկան ուրբեայրի տղամարդի տան... Թաղեմ նրա թիկունքը, երկուսի գլուխը կերաւ, չը կշտացաւ, դեռ էլի ազապ աղջիկ է ուզում,—տաքացած վրայ տուեց Եղսանը:

Սերոբը ոչինչ չը պատասխանեց, այլ ճակատը շփեց ու մի թեթեւ հոգեց արձակեց:

—Ես գիտեմ, դու նրա անուննոյն ես խաբւում,— շարունակեց կինը, աւելի տաքանալով:—Մի տեսնէիր իրիկունը խեղճ երեխաս ինչ էր անում. քիչ էր քնում՝ սիրտը բերնովը դուրս դար. սիւնի շուաքում կճկուած՝ գոգով արտասուք էր թափում: Զիգարիս ծէրը փո- լումս մղկտում էր, երբ մտիկ էի տալիս երեխուս աչ- քերին... Կամ թէ չէ ինչո՞ւ եմ վազում. փառք Աստ- ծու, աղջիկս ուրիշների պէս չի պառաւել՝ տանը մնացել. էս տարի չեմ մարդու տալ, կը պահեմ եկող տարի կը տամ. մի կտոր հացը հօ գլխիցս չի կտրուել...

Տիրեց ըսպէական լռութիւն:

—Զէ, Եղսան, ես փոշմանել եմ. խաչը վկայ, փոշ- մանել եմ:—երկար մտածելուց յետոյ՝ ասաց Սերոբը:

—Դէ լաւ, որ էդպէս է, էգուց աղջկանդ կունից

բռնիր ու տար Մուխսոնց Մանուկի տունը կոխիր,—
անգոր զայրոյթով ասաց Եղսանը ու նորից դժգոհու-
թեամբ երեսը դէպի պատը շրջեց:

—Իմ ասածս դու չես հասկանում, այ կնիկ, ինձ
փոշմանեցնողը ոչ Մանուկի հարստութիւնն է և ոչ նրա
աղայութիւնը, այլ իմ սրտիս երկիւղը... գիտես, անի-
րաւ ու անխիղճ մարդիկ շատ կան աշխարհում: Ինչ չա-
րութիւն ասես, որ չանեն, ինչ վնաս ասես, որ չը տան
մարդու...

Այդ վայրկեանին երկու ամուսինները միաժամա-
նակ մտաբերեցին, թէ ինչպէս մի քանի օր առաջ չար
ձեռով գցած կրակը ագահաբար լափում էր իրանց հա-
րեանի խոտի դէզը. յետոյ նրանց մտքում պատկերա-
ցաւ կոտորատուած ծառերի ու արմատահան արած վաղ-
ների մի երկար շարք, որոնք բոլորը նենգամիտ թշնա-
միների ստոր վրէժինդրութեան արդիւնք էին:

—Բա, անիրաւութիւնն աշխարհը պատել է,—չա-
րունակեց Սերոբը,—ամեն տեսակ չարութիւն, ամեն
տեսակ անաստուածութիւն կարող են անել. ո՞վ է նրանց
կսուք բռնողը...

Եւ Սերոբի լեզուն չէր զօրում արտասանելու այն
սարսափելի գործողութեան անունը, որ այդպէս ան-
դիմադրելի երկիւղ էր ազդում նրա սրտին ու ալեկո-
ծում հոգին: Ասե՛նք պարզ ասելու կարիք էլ չը կար,
քանի որ Եղսանը լաւ էր հասկանում, որ աճեա՛ն է ա-
մուսնու մտահոգութեան առարկան:

—Է՛հ, մեր Աստուածը ողորմած է, այ մարդ, նա
չարը կը խափանի. նա մի տուն կաթնակեր երեխա-
ները շուրջ չի լցնի: Քնիր, քնիր, էդպէս վատ վատ
քաներ մի մտածիր:

Եւ միամիտ Եղսանը յոյսը դնելով Աստուծոյ ողոր-
մածութեան վրայ, ինչ որ պառաւական աղօթքի մի
քանի աղաւաղած բառեր մրմնջաց ու հանգիստ սրտով
քնեց: Նրա ամուսինն էր, որ մինչև արջօրականչ չար-
չարուեց իր կոշտ անկողնում տխուր մտքերի խեղդող

ծանրութեան տակ ու ամենևին կոպը կոպին չը կայցրեց։ Բարիլոյսը դեռ նոր էր բացւում, որ Սերոբը շտապով շորերը ձիտը գցեց ու մտաւ գոմը տաւարին ակը տալու։ Յետոյ նա դուրս եկաւ փողոց, առուի ջրով լուացուեց, չուխի փէշով երեսը սրեց ու կրծքին խաչ հանելով խրճիթը մտաւ, Եղսանն ու իր մեծ աղջկը՝ Սաթօն, արդէն ոտի վրայ էին։ Սերոբը անխօս՝ օրուայ պաշարը մէջքը կապեց, բահն ուսեց ու դէպի ածերը դիմեց։

Նրա գլուխը թմրած էր, քներակները տաքացած ու ամբողջ մարմինը ջարդուած, թոււալացած։ Ոչ ճանապարհի կողքերին շարուած ծառերի ծաղկազարդ տեսքը, ոչ կարկաչահոս առուի անուշիկ երգը, ոչ նրա եզերքի դալար կանաչը, ոչ այգիների ափերում, արևկող զառիվայրերում կուշուրած մանուշակի նորաբաց ծաղիկները և ոչ նրանց արձակած եղեմային բուրմունքը—ոչինչ չէր գրաւում նրա ուշադրութիւնը և նա շտապում էր ու արտասովոր լայն քայլերով անընդհատ առաջանում։

Ահա Սերոբը մօտեցաւ ճանապարհի այն ոլորանին, որտեղից սովորաբար առաջին անգամ տեսնում էր ածերի գլխի ծառերի շարքը։ Նա պտտուեց ոլորանը ու անմիջապէս աչքերը ուղղեց դէպի իրանց այգին։ Բայց ինչ... ծառերը չեն երևում։ չի երևում մինչև անգամ բարձրահասակ խնձորենու ծաղկազարդ գլուխը։ Տէր Աստուած, այս ինչ հրաշք է։ Սերոբը մեքենայաբար վազեց կողքի այգին ու լերդապատառ վռազութեամբ բարձրացաւ այնտեղ կանգնած մեծ քարակոյտի վերի կատարը։ Նայում է ու իր աչքերին չի հաւատում։ Նա տրորում է կարմրատակած աչքերը, շփում է տաքացած ճակատը ու նորից նայում։ Այս ինչ բան է, Տէր Աստուած... մատաղահաս ծառերի ծաղկապատ գլուխները կռացել, գետնին են կպել. այո՛, իսկը գետնին, նրա լայն չուած աչքերը շատ լաւ տեսնում են այդ բանը։

Այնուհետև Սերոբը ինքն էլ չիմացաւ, թէ ինչպէս այդին հասաւ:

Ահա վերջապէս նա անխօս կանգնած է ածերի գլխի ափում և շուարած հայեացքով առջևն է նայում: Նա ոյժ չունի առաջ գնալու. ծնկները ծալուել, ոտները թուլացել են... ափի կանաչ ծածկոցի վրայ խառնի-խուռն թափ/թփուած էին պտղատու ծառերի մատաղ գագաթները. իսկ գլխատուած ծառերի տեղ կարգով շարուած էին երկար ու կարճ բնչերի *) սուր սուր ծայրերը, որոնք թունաւոր նետի պէս խոցոտում էին Սերոբի սիրտը: Եւ ինչպէս չը ցաւէր խեղճի սիրտը. ախր ամբողջ ութ տարի նա հալ ու մաշ էր եղել այդ ծառերի շուրջը. նրանց քնքոյշ արմատների համար շաւակով աղբ էր կրել, շատ անգամ կօով էր ջրել. գոգերով քրտինք էր թափել, մինչև որ մեծացրել, պատուաստել ու բերել պտղի էր հասցրել: Իսկ հիմա...

Ա՛խ, երանի դրանով ամեն բան վերջանաւ:

Բայց ահա թմբերի վրայ ու նրանց մէջերում անկանոն փռուած են արմատահան արած վագների փարթամ կուտրակները: Ա՛յ, այն մէկը իծապտուկն է, որ օտար թմբի կրծքին սեղմուած՝ խոնաւ արմատները դէպի վեր է բարձրացրել. այս էլ եզնաչքն է, մէջտեղից ջարդուած, միջնակում **) ընկած. էն էլ ասկեարին, էն էլ հալաղին, էն էլ քիչմիշին—բոլորն էլ ջարդուած, արմատով հանուած, հարազատ հողից հեռու չալըրտուած...

Սերոբը կանգնած տեղում բարացել էր: Նա գիտում էր այս տեսարանը և նրա կարկամած լեզուն անդադար կրկնուող «վայ» բացականչութիւնով էր միայն արտայայտում սրտում ծովացած վիշտը:

Վերջապէս նա գլուխը բարձրացրեց: Դեռ արեւ չը

*) Բնչ—ПЕЧСЬ.

**) Ազգու տախտակները իրարից բաժանող անցքը անուանում է միջնակ:

կար: Անամպ երկնքի բաց կապտութեան մէջ մեղմիկ փայլում էր պառաւած լուսնի դէմքը:

—Անիրաւ, սա էր քո արդար դատաստանը, քո ողորմածութիւնը,—բացականչեց Սերոբը ատամները կրճտացնելով ու թունալից հայեացքը դէպի վեր ուղղելով:

Կարծես նրա հայեացքից էր որ երկինքն այլայլուեց, լուսինը կարծես ամօթից էր որ իր փայլը կորցրեց, դողաց, գունատուեց: Ծերուկ Մասիսի բարձր կատարը փոքր ինչ դեղնեց:

Այնուհետեւ Սերոբը արձակեց իր երկայն գօտին, հանդարտօրէն ափում մեկնեց ու սկսեց դարսել նրա վրայ մատաղ տունկերի խեղճուկ մասերը. նա առաջ ուղեց բոլորը հաւաքել, բայց տեսնելով, որ այդ բանը իր ոյժերից վեր կը լինի, ջոկեց ընտիրները գլխատուած ծառերից, նրա վրայ աւելացրեց փարթամները կուտրակներից. այս բոլորը ամուր կապեց, շալակն առաւ ու տուն դիմեց:

Հէնց այդ րոպէին նորածին արեւն իր վառ շողերով լուսաւորեց Սերոբի թախծապատ դէմքը ու իր ոսկեփայլ շրթունքներով համբուրեց, լիզեց նրա շալակի դալար ծառերի խոնաւ վէրքերը:

—Կորիւր, ասաց Սերոբը աչքերը արեւից թագցնելով,—այսուհետեւ խաւարիւր ինձ համար, չեմ ուզում քո լոյսը:

Սգաւորի սե սրտին՝ կարմիր արեւ չի սագի:

Սերոբը իր թանկագին բեռը շալակին՝ հանդարտ քայլերով առաջ էր գնում, մեղմ օրօրուելով: Ճանապարհին նրան հանդիպող գիւղացիները կիսաբերան բարիօյս էին տալիս, յետոյ կանգ առնում, շալակին նայում, մի բանի կարեկցական բացականչութիւններ արձակում ու ցաւալի դէպքի տխուր մանրամասնութեամբ հետաքրքրւում:

Սերոբը կ'ասես ոչինչ չէր լսում ու չէր էլ զգում:

Դեկտեմբեր, 1901.

Նա շարունակում էր ճամբան առանց կանգնելու, առանց որ և է մէկին պատասխանելու, սուս ու փուս, ինքն իր անյատակ վշտի մէջ թաղուած։

Գիւղամիջի մարդաշատ հրապարակը հասնելով, նա կանգ առաւ, շալակի բեռը զգուշութեամբ գետին դրեց ու ճակատի սառը քրտինքը չուխի փէշով սրբեց։

Հրապարակի շուրջը շարուած էին գիւղի նշանաւոր խանութներն ու ամենալաւ շինութիւնները, որոնց մէջ միանգամայն աչքի էր ընկնում Մանուկ աղայի սրբատաշ կարմիր բարէ երկյարկանի բարձր տունը՝ իր նորածն սիրուն լուսամտներով ու գեղեցիկ պատշգամբով։

Մի րոպէում դժբախտ Սերոբին իր խղճուկ բեռով շրջապատեցին աղքատ գիւղացիք մռայլ ճակատով, արեառ դէմքով ու կոշտ ձեռներով, որոնց կրակուած շրթունքներից դուրս թռչող ցաւակցական բացականչութիւնները իրար խառնուելով մի խմբովին աղեկտուր ողբ կազմեցին։

Առաւօտածամբ վերջացաւ, և ալեւոր ծերուկների կորացած մարմինները երերուն քայլուածքով հրապարակ հասան ու անհետացան սգոյց ամբօխի ստուար շարքերում։ Վերջապէս, ժամի ծուռտիկ փողոցից դուրս եկան երկու ծերունի ևս ու բաղցրութեամբ զրուցելով, հրապարակին մօտեցան։ Քեռի Գոգորն էր, մէկ էլ տէրտէրը։

— Ճամբայ տուէք, ճամբայ բացէք, — լսուեցին մի քանի խեղդուած ձայներ։

Ամբոխը ճեղքուեց, և պատկառելի ծերուկների աչքերի առջև պատկերացան բարբարոսական անգլթութեան ողորմելի զոհերը։ Մատաղ ծառերի ծաղկապատ գլուխները և առողջ վաղերի հաստիկ կուտրակները անկարգօրէն թափուած էին շրջանի կենտրոնում, հող ու փոշու մէջ։ Իսկ Սերոբը — ձեռքը խաչած, շիկնքը ծուռ, դէմքը գունատ կանգնած էր լուռ։ Ոչ աղաղակ, ոչ մի անէծք, ոչ արտասուք...

—Օֆ—օֆ,—մրմնւոյ քեռի Գողորը առաջ անցնելով,—էս ինչ բան էր բըւոր որդի, էս ինչ կրակ ու պատիժ էր, օֆ—օֆ—օֆ—օֆ:—Եւ նա իր ոսկրացած մատներով սկսեց շօշափել մեռած բոյսերի թարմ վերքերը:

—Այ ժողովուրդ,—սկսեց տէրտէրը դիմելով ամբոխին, էս ինչ անաստուածութիւն է, որ դուք էք անում: Ինչ անիրաւութիւն, ինչ կռապաշտութիւն է սա. ինչո՞ւ էք իրար տուն քանդում, իրար միս ուտում... բաւական չեղա՞ւ... էս քանդուած գիւղը Սողոմ Գոմորը դարձրիք. ախր երկնային կրակից վախեցէք: Չէ որ վերեւ Աստուած կայ, չէ որ այնտեղ արդար դատաւտան կայ, —վերջացրեց նա, դողդոջիւն մատը դէպի երկինք ուղղելով:

—Հա՛, տէրտէր ջան, կա՛յ. վերեւ Աստուած կա՛յ, արդար դատաւտան էլ կա՛յ,—բացականչեց Սերորը, գոչ պէս յանկարծակի վեր թռչելով:

Խեղճ ծերունին մի վայրկեան չփոթուեց Սերորի անսպասելի հարցից, բայց յետոյ իր ձիւնափայլ մօրուքը շփելով, մեղմնութեամբ պատասխանեց.

—Մեղք է, որդիս, էդպէս բաներ մի հարցնիր. դա Աստծուն դէմ կը դայ:

«Մեղայ Աստծու, մեղայ, Տէր», լսուեցին ամբոխի հետ խառնուած բարեպաշտ ծերունիների ջերմեռանդ չրթունքներից:

—Չէ, տէրտէր ջան, աջիդ մեռնեմ, ասա տեսնեմ՝ ուղի՞ն է, որ վերելում արդար Աստուած կայ:

—Հանգստացիր, որդի, մի վրդովուիր. կա՛յ, այո, կա՛յ, և նա կը պատժի չար մարդին, կրակ կը թափի անիրաւի գլխին:

—Հա՛, դէ որ էդպէս է, թող էս րոպէիս էն բարաչէն մեծ տունը աչքիս առաջին փլչի,—բղաւեց Սերորը, ցուցամատով Մուխսոնց տունը նշանց տալով.— թող նրա հիմն արեգակին դառնայ... դու խնդրիր,

տէրտէր ջան, դու բարեխօսիր երկնքի առջև, որ Գար-
րիէլ հրեշտակի հրեղէն սուրը ներս մտնի այն կարմիր
շէմքից. թող Սողոմ Գոմորի կրակը լափէ այն ահագին
շինութիւնը... Տեսնում ես պատշգամբում կանգնածին,
այն կռապաշտի զաւակն է էս բոլորի պատճառը, էն
սատանի ծնունդն է իմ տունը բանդողը, հասկացածը...
Դէ աղաչիր, տէրտէր ջան, քո արդար բերանովդ խընդ-
րիր, որ կործանուի այն բարձր տունը իր մեծ խանութ-
ներով, որ բոցերի մէջ պլպլայ այն սիրուն պատշգամբը
իր վրայի նենգ օձով... Դու էլ բարեխօսիր, քեռի Գո-
գոր, դու աստուածավախ մարդ ես. դուք էլ աղաչե-
ցէք, այ Ժողովուրդ, այ գիւղացիք, այ ախպերտինք,
Աստուած սիրողը թող մի մի բերան խնդրէ, գուցէ մէ-
կիդ արդար ձայնը լսելի լինի երկնքին...

Սերօրը լռեց:

Ունկնդիրների խոնարհուած գլուխները բարձրա-
ցան ու հարիւրաւոր աչքերի յանդիմանական հայեացք-
ները ուղղուեցին Մուխսոնց սպիտակ պատշգամբին:

Մանուկ աղան, որ ձախ ձեռը կողքին կանթած՝
աջով ոլսրում էր երկայն բեղերը, յանկարծ կարմրա-
տակեց, կրնգի վրայ պտտուեց ու պռօշները կրծոտելով
արագութեամբ տուն մտաւ:

Մի զսպուած շշուկ մեղմ ալիքներով հանդարտ բո-
լորուեց ամոխի կազմած շրջապատովը:

Երկու ըոպէ չանցած՝ Մուխսոնց տան կամարա-
պատ դարբասով դուրս թռաւ Մանուկը, որին հետեւե-
ցին երկու բարձրահասակ տղամարդ հաստազլուխ մա-
հակները ձեռներին:

—Գլուխը օձի գլխի պէս կը ջարդէք,—բղաւեց
աղան, ինքը հեռու կանգնելով,—կը տրորէք, ոտներիդ
տակ աղցան կը շինէք, կը սատկացնէք սոված շան-
որդուն:

Սկսուեց մի աննկարագրելի իրարանցում: Մահակ-
ների անողորմ հարուածները, Սերօրի սրտակտուր

աղաղակը, քեռի Գոգորի հոգեմաշ «օֆ»-երը, տէրտէրի սարսափելի սպառնալիքները և Մանուկ աղայի լպիրշ հայհոյանքները թանձր փոշու մէջ իրար խառնուելով, մի դժոխային համերգ էին կազմում, որի աններդաշնակ հնչիւնները փոշու ամպի հետ քուլա-քուլա բարձրանալով՝ անհետանում էին երկնային անսահման կապտութեան մէջ:

Ա. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ